

EN HUSGRUND VID ÖSTRA KÖLSJÖN I HASSELA FINNMARK

Arkeologisk undersökning

Kölsjön 2:12

L2018:1541

Hassela socken

Nordanstigs kommun

Hälsingland

2020

Inga Blennå

med bidrag av Gunvor Gustafson

EN HUSGRUND VID ÖSTRA KÖLSJÖN I HASSELA FINNMARK

Arkeologisk undersökning

Kölsjön 2:12
L2018:1541
Hassela socken
Nordanstigs kommun
Hälsingland
2020

Rapport 2020:15
Inga Blennå

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2020

Omslagsbild: Fredrik Ekengren och Frida Löjdström undersöker delar av husgrunden vid Östra Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland. Foto: Inga Blennå
Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

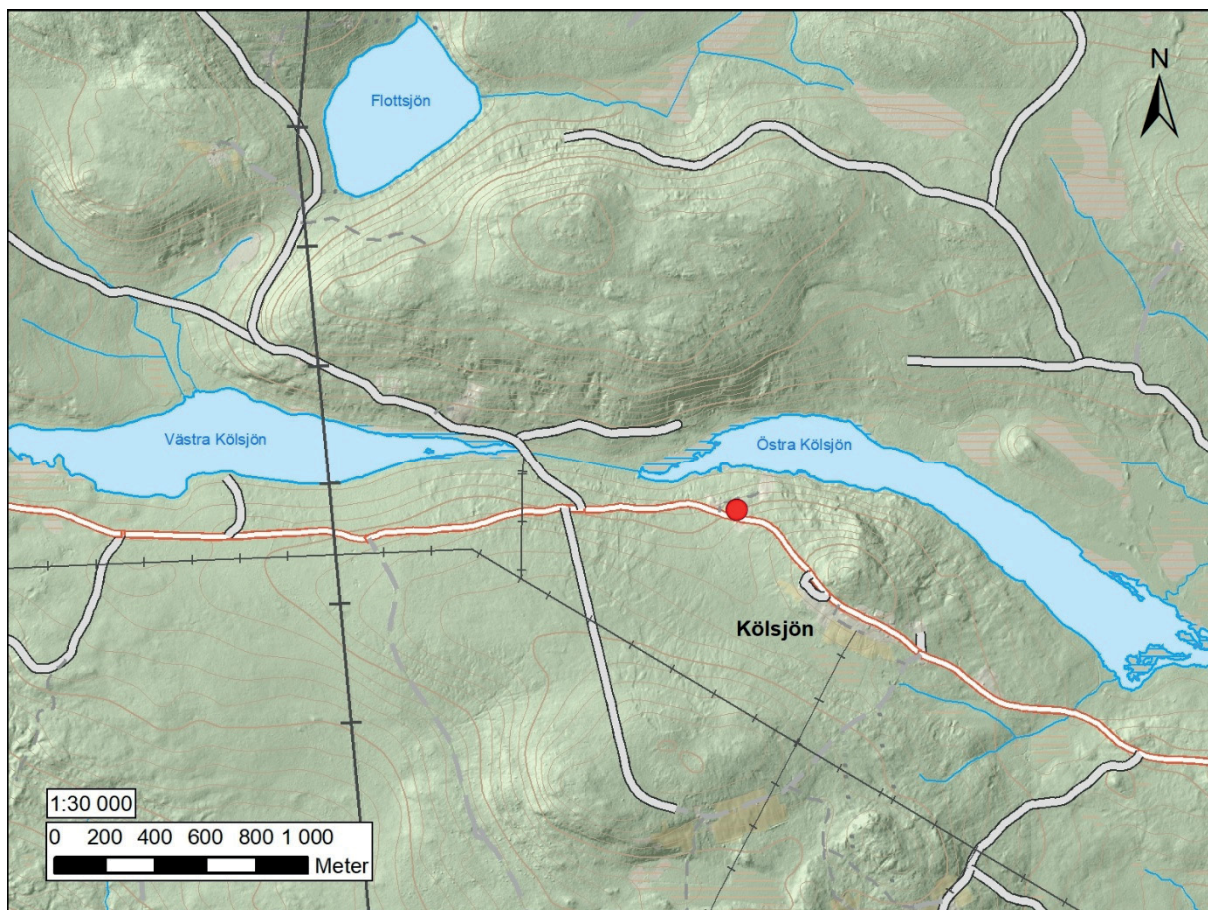
Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	6
Projektets syfte och frågeställning.....	6
Bakgrund	6
Finnbosättningen Grannäs i Ovanåker	7
Metod.....	8
Topografi och fornlämningsmiljö	9
Kart- och arkivstudier	10
Kölsjön, Lindsjön och Vrångtjärn – av Gunvor Gustafson	10
Kölsjön	10
Lindsjön.....	12
Vrångtjärn.....	12
Ortnamnsarkivet	13
Nyregistreringar.....	13
Dateringar och analyser	13
Skogsfinnar och järnframställning	13
Resultat och tolkningar	15
Den arkeologiska undersökningen	15
Diskussion	17
Administrativa uppgifter.....	19
Referenser	20
Bilaga 1. Schaktplan	22
Bilaga 2. Fyndtabell.....	23
Bilaga 3. Schaktbeskrivning	23
Bilaga 4. Dateringar	24
Bilaga 5. Vedartsanalys	29
Bilaga 6. Makrofossilanalys	35

Figur 1. Karta över länet med platsen för undersökningen markerad med rött.

Figur 2. Utsnitt från fastighetskartan över Västra och Östra Kölsjön. Undersökningsområdet med husgrunden markerad med rött.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har utfört en delundersökning av en husgrund vid Östra Kölsjön i Hassela socken, Nordanstigs kommun. Lämningen ligger nära platsen för *Norrgården* som etablerades av skogsfinnar i början av 1600-talet. I husgrunden finns ett röse efter en rökugn, den typ av eldstad som karakteriserade de skogsfinska byggnaderna.

Undersökningen gjordes inom ramen för det treåriga projektet *Skogsfinnar i Hassela* som finansierats genom bidrag av Länsstyrelsen Gävleborg. Syftet var att ta fram ny kunskap om den skogsfinska kulturen i länet samt att synliggöra och sprida resultaten.

Endast delar av golvytan undersöktes. Ugnsröset undersöktes genom provstick med jordsond men rensades inte fram på grund av ökad risk för att röset skulle rasa sönder. De fynd som framkom utgjordes endast av spik. Vid undersökningen utfördes drönarfotografering, metalldetektering och provtagning för makrofossil, vedart och ^{14}C . Efter undersökningen återställdes husgrunden.

Provsvaren visade att ugnen eldats med granved och dateringsintervallet sträckte sig från mitten av 1600-talet och trehundra år framåt. I husgrunden konstaterades tre sädeskorn varav ett var råg. Metalldetekteringen gav inget utslag. ^{14}C -dateringarna är svårtolkade men indikerar en sen datering, eventuellt slutet av 1700-talet eller början av nästkommande sekel. Även om typen av ugn anses ha funnits främst i rökstugor talar bristen på fynd och ugnens avsaknad på lertätning mot att grunden fungerat som boningshus. Det perifera läget talar för att den kan ha utgjort en ria.

Skogsfinnarna sägs varit skickliga på att framställa järn och att smida. Med syfte att om möjligt knyta järnframställning till en skogsfinsk etablering daterades en blästplats inom ramen för projektet. Kol ur slagg från en järnframställningsplats vid byn Vrångtjärn ¹⁴C-daterades. Resultatet gav ett intervall mellan 1400-talet och tvåhundra år framåt.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har under perioden 9-13 september 2019 utfört en arkeologisk delundersökning av en husgrund (L 2018:1541) inom fastigheten Kölsjön 2:12, Hassela socken, Nordanstigs kommun, efter beslut av Länsstyrelsen Gävleborg (dnr 3129-2019).

I husgrunden finns ett röse efter en rökugn och lämningen har förknippats med den skogsfinska etableringen av byn Kölsjön i början av 1600-talet.

Undersökningen har varit en del i det treåriga projektet *Skogsfinnar i Hassela*. Projektet har finansierats av bidragspengar från Länsstyrelsen Gävleborg under åren 2018 till 2020. De första åren har avrapporterats i form av PM (Länsmuseets dnr 604/320). Föreliggande arbete är en slutlig rapport över projektet, den utförda undersökningen och provtagningarna som gjorts inom projektet.

Den arkeologiska undersökningen utfördes av Inga Blennå och Frida Löjdström, Länsmuseet Gävleborg samt Fredrik Ekengren, Lunds universitet.

PROJEKTETS SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

Projektet *Skogsfinnar i Hassela* har varit ett treårigt projekt med syfte att ta fram ny kunskap om den skogsfinska kulturen i länet samt att synliggöra och sprida resultaten.

Under projektets första år fältbesöktes och registrerades ett flertal fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister. Vid de utförda fältbesöken, samt via mejl och sociala media, har ett flertal tips på olika lämningstyper framkommit. Inom ramen för projektet har visst arkivmaterial från Ortnamnsregistret samt Lantmäteriets arkiv och Riksarkivet studerats. Ett flertal av de historiska kartorna över Kölsjön har rektifierats.

Under projektets första år registrerades bland annat en husgrund med ett rökugnsröse vid Östra Kölsjön. Husgrunden har delundersökts under 2019 och de primära frågeställningarna var:

- Skiljer sig husgrunden från annan torpbebyggelse exempelvis vad gäller föremålsbestånd och byggnadstyp.
- Datering av lämningen är viktig. Husgrunden finns inte omnämnd i dokument eller utsatt på någon karta. I grunden finns ett rökugnsröse. Det är känt att de skogsfinska nybyggarna medförde denna typ av eldstad, däremot vet vi inte under hur lång tid de levde kvar.

BAKGRUND

Sverigefinnar är en nationell minoritet dit även de skogsfinska nybyggarna räknas. Sverige och Finland har en gemensam historia som sträcker sig lång tillbaka i tiden. Från och med slutet av 1500-talet och till mitten av 1600-talet

skedde en migration från Finland till de svenska utmarkerna. Nybyggarna från den finska rikshalvan kallas skogsfinnar och förde med sig flera nya kulturdrag som karaktäristiska byggnadstyper och en speciell storskalig svedjebruksmetod kallad *huuhtha*. Vid den här typen av svedjande brändes stora arealer grov barrskog och svedjorna såddes med tuvråg. Ekonomin utgjordes även av boskapsskötsel, jakt och fiske.

De skogsfinska karaktärsbyggnaderna utgjordes av rökstuga, ria och bastu som alla haft rökugnar som värmekälla. Rökugnar är ett samlingsbegrepp för ugnar utan rökgång, de är byggda av staplade stenar men med olika konstruktion. *Kappugnar* är tätade med lera vilket gör att röken tränger ut i rummet genom ugnöppningen och samlas under innertaket för att ledas ut genom taket via en rökkanal av trä (Blennå 2012:63). Kappugnarna varierar i storlek och utförande. De förekommer i rökstugor men även i rior och en del bastur (Nesholen 2001:96). En annan typ av rökugn, så kallad *rösugn*, är vanligt förekommande i bastur och en del rior. Rösugnarna är mindre och kallmurade. Den övre delen utgörs av ett otätt lager av sten där röken tränger ut i rummet och måste vädras ut för att det ska vara möjligt att vara därinne.

Rian användes för att torka och tröska säd (Gustafson & Lundell 2008:119). Bastubyggnaden brukades främst som badbastu men hade även andra användningsområden. Båda byggnadstyperna hade rökugnen innanför dörren i ett hörn (Lundblad & Gustafson 2011:28; Wedin 2007:163, 166). Riornas rökugnar har ofta varit konstruerade som ett mellanting av rösugn och kappugn men av mindre storlek än ugnarna i bostadshusen (Nesholen 2001:126). Byggnaderna var brandfarliga och därför ofta placerade utanför gårdstunet. Rior kunde ibland till och med ligga vid svedjorna långt från gården. Enrummiga rior har varit vanliga i de skogsfinska områdena. De var höga byggnader där sädeskärvarna torkades stående på stänger under taket. De tröskades sedan inne i rian vilket krävde ett tätt golv för att hindra sädeskornen att falla ner mellan springorna.

Enligt både skriftliga källor och muntliga uppgifter var finnarna duktiga på att framställa järn och att smida (Gothe 1989 [1942]:22, Wedin 2007:160). Några undersökningar och dateringar av järnframställningsplatser som kan kopplas till skogsfinnar har emellertid aldrig gjorts. Vi vet egentligen inte mycket om den första etableringstiden vad gäller bebyggelselägen och markanvändning eller försörjningsstrategier som boskapsinnehav och tidig järnframställning.

Finnbosättningen Grannäs i Ovanåker

En plats som tidigare undersökts i länet är en bosättning vid Grannäs i Alfta socken, Ovanåkers kommun (Welinder 2014). Nedsättningsbrevet för torpet utfärdades år 1613. Platsen för den första bebyggelsen återfanns genom rektifiering av en 1600-tals karta. Rökugnsröset var då registrerat i fornlämningsregistret som ett röjningsröse.

Vid undersökningen framkom att huset brunnit flera gånger men byggts upp runt samma rökugn. Senare flyttades bebyggelseläget närmare sjön Grannäsen. Husgrunden var svåravgränsad men sannolikt har byggnaden varit cirka 6x6 meter stor. Många fynd av fönsterglas visade att huset haft fönster. Ugnsröset var stort, ungefär 4x4 meter (även om den centrala delen var betydligt mindre) och 1,8 meter högt (Blennå 2012:67). Det framkom också att ugnsbotten var byggd av tegel. Däremot är det oklart om det även fanns tegel i ugnens överbyggnad och om den innehållit tegel i första skedet före bränderna.

Undersökningen gav ett stort fyndmaterial. Stora mängder bränd lera hittades vid rökugnen men också mindre bitar av tegel och i vissa fall var det svårt att särskilja dem (Welinder 2014:109). Bland fynden fanns ett omfattande osteologiskt material. Det framkom ben av bland annat ko, svin, får/get, häst, hund och älg men även gädda, abborre och strömming. På platsen hittades också kritpipor, keramik, järnföremål med mera. En av piporna tillverkades i England

under tidigt 1600-tal. En keramikskärva visade sig vara en del av ett fint dekorerat fat gjort i Tyskland.

Föremålen på gården har inte varit annorlunda än i byarna runt om. Fynden visar att man haft goda kontakter med omvärlden. Det man inte själv tillverkat på gården har man ändå haft möjlighet att skaffa.

METOD

Lokalen vid Östra Kölsjön var tätt bevuxen med lövsly och örtartad vegetation som röjdes bort innan undersökningen kunde påbörjas. Husgrunden torvades sedan av och golvytan rensades fram för hand.

Endast prioriterade delar av golvytan undersöktes. Schakt, anläggningar och fynd mättes in med RTK-GPS och fotograferades. De fynd som framkom utgjordes endast av spik (och ett obestämt järnfragment). Ugnsröset dokumenterades genom inmätning och fotografering men rensades inte fram eftersom det bedömdes öka risken för ytterligare rasering och att flera stenar kunde falla ut. Röset undersöktes därför endast okulärt och genom provstick med jordsond.

Husgrunden och ytan närmast denna avsöktes med metalldetektor. Jordprov för markofossil-analys och kolprov för ^{14}C -datering togs. Lämningen och den närliggande miljön dokumenterades även genom drönarfotografering samt karterades med GPS. Efter undersökningen återställdes husgrunden.

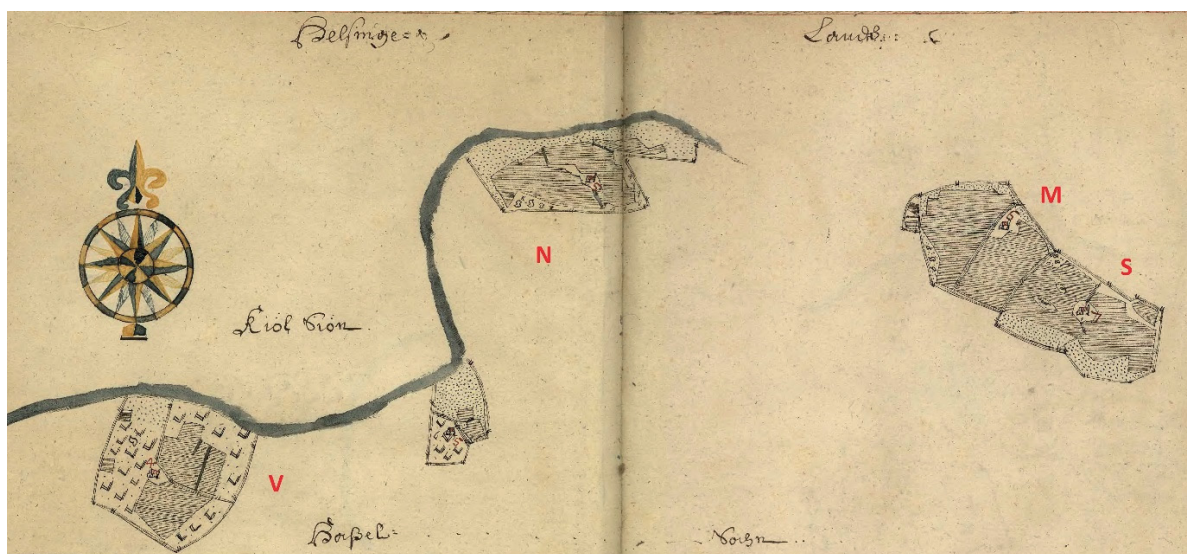
Figur 3. Husgrunden (L2018:1541) med ugnsröset sett från väster, innan avtorvning och undersökning. Foto: Inga Blennå.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Flera finska migranter kom tidigt till finnmarkerna i Hälsingland men projektet har främst fokuserat på tre bosättningar i Hassela socken, Nordanstigs kommun. Det är bebyggelsen vid Kölsjön som etablerades mellan 1598-1600, vid Vrångtjärn 1601-1620 och vid Lindsjön 1681-1700 (Wedin 2007: kartbilaga). I Hassela, mellan Kölsjön och Gräsåsen, finns även gården *Ersk-Mats* som ägs och drivs av Nordanstigs kommun. Gården byggdes upp av ättlingar till de skogsfinnar som etablerade bebyggelsen vid Kölsjön och är numera byggnadsminne.

År 1777 gifte sig Eric Matsson från *Norrgården* och Karin Ericsdotter från *Sörgården*. De byggde upp gården *Ersk-Mats*, sannolikt i slutet av 1770-talet, och bosatte sig där (Gagge och Olsson 2001:7). I början av 1800-talet byggdes ett flertal hus på gården och många finns kvar än idag. Hur den tidigaste bebyggelsen såg ut är oklart och dendrodateringar har gjorts på flera byggnader. Proven visade att det äldsta huset "Norr på gården" byggdes i flera etapper och att endast en del av byggnaden uppfördes av virke fällt mellan 1774 och 1776 (Gagge och Olsson 2001:41).

Den tidigast kända kartan över de skogsfinska bosättningarna i området kring Kölsjöarna är gjord år 1639. Fyra gårdar var då etablerade i området; *Norrgården* vid Östra Kölsjön, *Mellangården* söder om sjön, *Sörgården* där dagens bebyggelse i byn Kölsjön finns samt *Västergården* vid Västra Kölsjön. Flera karteringar kom sedan att utföras under en jämförelsevis begränsad tid. De närmast följande gjordes på 1640-talet samt år 1725 och 1753. Dateringen och funktionen av det nu undersökta huset har däremot inte kunnat fastställas utifrån kartmaterialet. Lämningen finns inte markerad på någon karta och platsen benämns som "oduglig backe" på de historiska kartorna.

Figur 4. Utsnitt från geometrisk jordebok 1639. Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland (V1:2-3). Till vänster ligger Västergården (markerad med rött V), i mitten Norrgården (markerad med rött N). På kartan ligger gårdarna vid samma strandlinje men de är egentligen placerade vid olika sjöar. Längst till höger ligger Sörgården (markerad med rött S) och Mellangården (markerad med rött M). De sistnämnda gårdarna ligger i själva verket närmare och söder om Norrgården.

Bebyggelselaget för *Norrgården* har tidigare varit känt men lämningarna har inte funnits registrerade i Kulturmiljöregistret. Området utgörs av norrsluttande sandig moränmark som vetter mot sjön och består av före detta åkermark. En del utgörs idag av en öppen yta medan resterade del består av tät vegetation med örter och sly. Inom området finns en mindre informationsskylt framtagen av Nordanstigs kommun.

I den sydvästra delen av området ligger den husgrund som delundersöktes. Grunden är något perifert placerad i förhållande till *Norrgården* som ligger cirka 100 meter nordöst därom och närmare sjön. På platsen finns lämningarna efter en husgrund med flera spismursrösen (L2018:1542). Kartläggningen som gjordes i mitten av 1700-talet visar en fyrbyggd gård på platsen för *Norrgården* och sannolikt är det grunden efter den norra längan som är synlig än idag. En studie av det historiska kartmaterialet visar att ägofiguren inte är nämnvärt förändrad på de olika kartgenerationerna utan bebyggelseområdet ligger i stort sett oförändrat.

KART- OCH ARKIVSTUDIER

Inom projektet har arkivmaterial, bland annat i form av historiska kartor och boskapslängder, från Lantmäteriets arkiv och Riksarkivet studerats. Transkriberingen av texten samt en sammanställning har utförts av Gunvor Gustafson.

Figur 5. Utsnitt från geometrisk avritning 1725. Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland (V18-17:1). *Norrgården* ligger vid Östra Kölsjöns sydvästra strand och där under syns Mellangården och Sörgården.

Kölsjön, Lindsjön och Vrångtjärn – av Gunvor Gustafson

Kölsjön

Den första bosättningen vid Kölsjön upptogs av Per eller Peder Andersson Tarvainen och hans fyra söner Israel, Jöran, Påhl och Erich. I ett första skede slog de sig ner i Rihimäki, eller Baståsen, och kom precis i slutet av 1500-talet

till Kölsjön. Nedsättningsbrevet för Kölsjön är daterat den 15 maj år 1600 och gav sex skattefria år. Vid Östra Kölsjön togs tre gårdar upp; Norrgården, Mellangården och Sörgården. Västergården, vid Västra Kölsjön, upptogs några år senare.

Den tidigaste karteringen gjordes år 1639, alltså ungefär 40 år efter att gårdarna har etablerats (V1:2-3). Det finns då fyra gårdar i byn och alla är skattlagda för 3 öre var. Ägarnas namn anges inte i karttexten. Byn karterades även under 1640-talet (V3:178-179) då anges att Israel Pädheresson äger Norrgården, Jöran Pädheresson Sörgården, Erich Pädheresson Mellangården och Hindrich Larsson står som ägare på Västergården.

Inägorna är inhägnade med fastbandhagar. Marken bestod av lättodlad sandjord. Åker och äng ligger inom samma gårde. Åkern är odlad i tvåsäde, som innebär att man varje år sår hälften av åkermarken. Sannolikt är det korn som har såtts. Avkastningen är inte angiven men däremot arealen. Västergården är minst med lite drygt fem tunnland medan de övriga gårdarna är mellan sju och åtta tunnland, vilket alltså innebär att hälften av arealen sås varje år.

Ängsmarken närmast gårdarna är mycket liten. Det visar att man hämtat större delen av höet från myrar och igenväxande svedjor. I karttexten anges förekomsten av svedjeskog, även om vi inte vet hur stor avkastningen från svedjorna var. Det omnämns även skogsbete, myrslåtter, löv- och nävertäkt, fiskevatten och kvarnställen.

Lantmätaren anger att gårdarna kan utöka mera åker och äng, och att exempelvis Norrgården kan föda tre hästar, 20 nöt och 20 får. I boskapslängderna benämns bosättningarna för *Finnarna på tjälen*, och man hade stora boskapsstockar. Enligt boskapslängden från år 1622, alltså flera år före den första karteringen, finns på Norrgården (Joan Andersson) två hästar, en ox, tio kor, fyra getter, nio får, tre svin och två höns. På Mellangården (Erich Person) finns en häst, fyra oxar, sex kor, två getter tre får, fem svin och tre höns.

I boskapslängden från år 1635 (Erik Pärsson) finns det exempelvis på Mellangården tre hästar, två oxar, 21 kor, 15 får, fyra svin och tre höns. På Norrgården (Jsack Pärsson) finns då två hästar, två oxar, 16 kor, sju får, ett svin och tre höns. Antalet kor har alltså ökat och getterna försvunnit. Geten benämns ofta "fattigmanns ko" eftersom den klarade sig under enklare förhållanden. Många familjer som inte hade möjlighet att hålla kor kunde ändå ha råd att ha getter som gav mjölk och kött. Tydligt har man på gården kunnat utöka antalet kor i stället för att ha getter. I en jämförelse visar det sig att man på Mellangården till och med hade en ko mer än pastorn i Hassela Kyrkby som hade 20 kor.

Nästa tidpunkt då området karterades var år 1725 då en geometrisk avritning upprättades (V18-17:1). Norrgården ägs då av Påfwel Mathisson och skatten för gården har ökat med ett öre. Västergården ägs av Mathis och Erich Larsson, Mellangården av Per Isachsson, Sörgården av Hindrich Erichsson och under huvudgårdarna finns flera nybyggen.

År 1753 utförs en avmätning (V18-17:2). Hela byn skattar nu för totalt 23 öresland och 7 penningland. Flera gårdar har tillkommit i byn, bland annat finns en gård som ägs av Pål Pålsson på Västra Kölsjöns nordöstra sida. Norrgården ägs av Mats Pålsson, Mellangården av Olof Larsson, Sörgården av Erik Hindersson och Västergården av Mats Matsson. Åkern är hägnad i två gårdar på varje gård. På inägomarkerna finns också svaljord och ängsmark. Norrgården och Västergården utgörs vid den här tiden av fyrbyggda gårdar. Mellangården är trebyggd och Sörgården är vinkelbyggd. Inom byn fanns olika små odlingar och inhägnader, bland annat kálhage, rigtomt, humlegård, hässjetomt och kalvhage.

Figur 6. Utsnitt från skattdöpningskarta 1753. Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland (V18-17:2). Både Norrgården och Västergården (den sistnämnda är inte med på detta kartutsnitt) är nu fyrbyggda gårdar. Mellangården är trebyggd och Sörgården vinkelbyggd.

Lindsjön

Lindsjön etablerades mellan år 1681 och 1700. Platsen finns tidigast karterad på den geometriska avritningen från år 1725 och omnämns där som nybygge utan någon utsatt hussymbol. Där finns då ängsmark och två åkrar. Vid avmätningen år 1753 finns en mindre byggnad utsatt, i övrigt är endast odlingsmark markerad på kartan. Marken utgörs då av ängsmark och svaljord.

Efter laga skifte 1830 delades Kölsjön i flera skifteslag. Den södra delen kallades Lindsjön, den östra Gräsåsen och den norra delen blev Kölsjön.

Vrångtjärn

Vrångtjärn etablerades mellan år 1601 och 1620. Den första karteringen gjordes under 1640-talet (V3:182) och gården ägdes då av Erich Olofszon. En senare geometrisk avritning gjordes år 1715 (V18-30:1) då Olof Ersson äger gården. På den senare kartan anges att gården hade tagits upp 100 år tidigare och att den tidigare varit skattlagd till 2 öre vilket nu ökat till 5 öre.

Inäggorna är inhägnade med fastbandhagar. Åkern är odlad i tvåsäte. Marken bestod av sandjord som betecknas som medelmåttigt god. Däremot anges att det finns mycket boskap, och att gården föder 12 kor, tre hästar, får, getter, oxar och kalvar.

I karttexten anges bland annat förekomsten av svedjeskog, skogsbete, skogsängar, myrslätter, fiskevatten och en kvarn. I texten uttalas att platsen är frostlät och att ingen humlegård finns där. Lantmätaren skriver också att där kan "...wharcken Ertter eller ljn skal kunna wäxa...". Vid sjön, sydväst om gården, finns en nyupptagen mindre åker där också en smedja är utritad på kartan. Den blästplats som registrerats inom projektet ligger i åkerns nordöstra kant och norr om smedjan.

Ortnamnsarkivet

I Ortnamnsarkivet finns många finska namn upptecknade från Hassela och en genomgång av arkivet visar tydligt utmarkens stora betydelse. Naturnamn, framför allt namn på myrar och vattendrag dominerar materialet. Några exempel på myrar är *Kilkaso*, *Kåttaso*, *Likkaso*, *Parraso*, *Narraso* och *Rackaso*. Här finns också *Lantalamptjärnen*, *Mettalamptjärnen* och *Paskalambsviken*. Några torp har namn som *Lantela*, *Taskola*, *Peckala* och *Mackia*. Nämnas kan också *Mustapeja* som är namnet på en källa eller platsen för källan i Kölsjön. Flera av namnen finns inte kvar på den nuvarande fastighetskartan.

Nyregistreringar

Många tips har förmedlats via projektets facebookside och flera fältbesök har gjorts i Kölsjön, Vrångtjärn och Lindsjön. Ett flertal lämningar har registrerats vid fältbesöken och flera av husgrunderna har rösen efter rökugnar. I Vrångtjärn har en järnframställningsplats registrerats.

DATERINGAR OCH ANALYSER

Vid den arkeologiska undersökningen av husgrunden vid Östra Kölsjön framkom inga daterbara fynd, däremot fanns ett tydligt lager av kol och sot som rasat ut från ugnsröset. Två kolprover togs för att om möjligt få en datering av byggnadens användningstid. ¹⁴C-dateringar från historisk tid ger oftast svåranalyserade svar och provsvaren gav också ett intervall på trehundra år. Ett prov visade med 95,4 % säkerhet en datering mellan 1674 och 1941 (Ua-65640). Det andra provet visade med samma säkerhet en intervall mellan 1651 och 1949 (Ua-65650) (bilaga 4). Proverna skickades först till vedartsanalys. Resultatet visade att proverna utgjordes av gran, vilken i sig kan ha en hög egenålder (bilaga 5). Granar kan bli mycket gamla men maxåldern anges oftast till cirka 350 år.

I och invid husgrunden togs fyra makrofossilprover. Proverna kan bland annat visa delar av växter och fröer som inte upptäcks okulärt vid undersökningen. I ett av proverna som togs inne i husgrunden framkom tre sädeskorn, varav ett kunde bestämmas som råg. Provresultaten visade annars framförallt fröer och växtdelar från ogräs (bilaga 6). Sädeskorn är ett bra dateringsmaterial då de har en låg egenålder, men vid tidpunkten för ¹⁴C-dateringen fanns tyvärr inte kännedom om makrofossilprovets resultat.

Skogsfinnar och järnframställning

Skogsfinnarna har varit skickliga att framställa järn och att smida enligt flera skriftliga källor. Vi vet att skogsfinnar etablerade Fågelsjö under 1600-talet och att de under 1700-talet var erkänt skickliga bössmeder (Tholander 1983:90; Wedin 2007:260). Flera kom också att jobba på järnbruken, framför allt i Gästrikland (Wedin 2007:160).

Det är svårt att knyta en aktivitet till en bestämd grupp av människor och det saknas daterade anläggningar som kan säkerställa bruket. Arkeologiska spår efter skogsfinnarnas järnproduktion är ännu inte utforskade, varken arkeologiska undersökningar eller dateringar av järnframställningsplatser som kan knytas till skogsfinnar har utförts. Ett försök har gjorts inom det här projektet då slagghar daterats från en järnframställningsplats invid Vrångtjärn som etablerades av skogsfinnar i början av 1600-talet.

Figur 7. Utsnitt från fastighetskartan över Vrångtjärn, i nordöstra delen av Hassela socken. Direkt öster om sjön har en järnframställningsplats (L2019:369) registrerats.

På Näsudden vid sjön Vrångtjärn ligger en järnframställningsplats med spridda fynd av slagg runt en äldre åkeryta (L2019:369). Söder om blästplatsen finns även en smedja markerad på kartan från 1715. En del av slaggen på platsen kan naturligtvis utgöra smidesslagg som härstammar från smedjan. Den slagg som användes vid dateringen samlades in från höjden norr om åkerytan och är av blästbrukskaraktär, relativt tung, trögfluten och blåsig. Enstaka slaggstycken hade också fastsintrade ugnfragment av lera.

Kolbitar plockades från två slaggbitar inför en vedartsbedömning och följande ^{14}C -datering (bilaga 4 och 5). Kolet utgjordes av gran vilket kan ha en hög egenålder (Vedlab 19020 och 20008). Den ena ^{14}C -dateringen visade med 95,4 % säkerhet ett intervall mellan 1405 och 1450 (Ua-62262). Det andra provet gav med samma säkerhet intervallet 1447 – 1631 (Ua-65651). Resultatet kan givetvis visa ett tidigt utmarksbruk som inte kopplas till den skogsfinnska etableringen. Eftersom proven kan ha haft en hög egenålder och resultatet från det andra provet hade ett intervall in i första halvan av 1600-talet talar det ändå för att järnframställningen skedde på platsen då bebyggelsen vid Vrångtjärn etablerades.

Figur 8. Slagg från Vrångtjärn (L2019:369). Foto: Inga Blennå.

Figur 9. Rökugnen i husgrunden (L2018:1541), från nordväst. Utrasningen är väl synlig efter att husgrunden torvats av. Foto: Inga Blennå.

RESULTAT OCH TOLKNINGAR

Den arkeologiska undersökningen

Husgrunden ligger perifert i förhållande till bebyggelseområdet för *Norrgården*. Huset finns inte omnämnt i något dokument eller markerad på någon karta. Platsen där grunden ligger benämns på en skattekart från 1753 för oduglig backe. Byggnaden innehåller ett tydligt röse efter en rökugn men dess ålder och funktion är inte känd.

På södra sidan av husgrunden finns en uttalad norrlutning och på västra sidan är en markerad stigning i terrängen som förefaller skapad genom en nedschaktning i senare tid. Platsen för husets ingång kunde inte säkerställas vid undersökningen men med tanke på platsens topografi förefaller den inte ha varit placerad varken i byggnadens södra eller västra vägg.

Husgrunden är 6,5×5 meter stor och avgränsad genom en tydlig stensyll i söder av 0,4–0,6 meter stora och 0,1–0,2 meter höga syllstenar. Den norra sidan har ställvisa syllstenar, 0,15–0,50 meter stora och 0,10–0,25 meter höga. Övriga sidor utgörs av jordvall med ställvisa stenar som kunde verifieras med jordsond.

I sydöstra hörnet finns ett övermossat ugnsröse som är 2,3×2,3 meter stort och 1,5 meter högt. Röset är utrasat både mot väster, in i husgrunden, och mot öster på utsidan av huset. I husgrunden, och huvudsakligen norr om röset, finns ett antal 0,25–0,80 meter stora stenar som sannolikt fallit ut från ugnsröset.

Totalt undersöktes cirka 10 kvadratmeter. Fokus låg på området närmast ugnsröset inom husgrunden. Där grävdes två schakt, 3,5×2 meter (norra schaktet) och 2,5×1 meter (västra schaktet) stora och 0,2–0,3 meter djupa. Husgrunden var förvånansvärt fyndfattig och inga daterbara fynd framkom. De fynd som hittades utgjordes endast av spikar (och ett obestämt järnfragment), vilka främst framkom i västra schaktet (bilaga 2).

I schaktet framför ugnsröset (västra schaktet) fanns ett lager utrasad sten och mörk humusblandad jord. Flera av stenarna var eldpåverkade och skärviga. I lagret fanns också sot, kol och sparsamt med delar av tegel. Totalt framkom 1,5 kg bitar av tegel, den största var 8×5 cm stor. I nära anslutning till ugnsröset, men utanför det utrasade lagret, hittades ett delvis förmultnat trälager, sannolikt rester efter ett trägolv. Samma trälager fanns även under det utrasade lagret i nedre kanten av ugnen. Trälagret vilade på förmultnat trä, som kan vara rester av en golvbjälke med underliggande stenar, men fortsatte inte in under ugnen. De spikar som hittades fanns huvudsakligen utanför rasmassorna från ugnen, några påträffades i trälagret.

Figur 10. Västra schaktet, bild från väster. Under rasmassorna framför rökugnen fanns rester av ett trägolv som vilar på en förmultnad golvbjälke. Foto: Inga Blennå.

I det norra schaktet fanns en del utrasade stenar närmast och parallellt med ugnssidan. Ovanpå stenarna vilade ett delvis förmultnat trälager. Även i centrala delen av schaktet påträffades förmultnat trä. Det förmultnade träet låg i rät vinkel, där en del följde husets långsida och en del låg i samma riktning som husets kortsida.

Ugnsröset undersöktes inte men genom okulär besiktning och provstick med jordsond kunde konstateras att röset är kallmurat. Bristen på lera i schakten pekar också på det. Anmärkningsvärt är att ugnen förefaller utgöras av den typ som vanligen är murad och tätad, alltså en kappugn.

Metalldetekteringen av husgrunden och det omkringliggande området gav inga utslag. De tidigare nämnda fynden av spikar hittades vid den manuella undersökningen av schakten. Närmiljön vid husgrunden karterades med GPS, på grund av trädvegetationen var det inte möjligt att använda RTK-GPS. I området direkt söder om lämningen fanns trädplanterade odlingsmarker. Där återfanns också en grund efter en smedja med tillhörande eldpall/ässja och en kolbotten efter liggmila.

Figur 11. Husgrunden avtorvad och delundersökt. Södra väggens syllstenar framträder tydligt i högra delen av bilden. Framför rökugnen syns västra schaktet. Foto från sydvästra hörnet. Foto: Inga Blennå.

Diskussion

Den undersökta husgrunden har som tidigare nämnts ett röse efter en rökugn. Oftast delas rökugnar in i två olika ugnstyper, kappugnar och rösugnar. Kunskapen om rökugnar är begränsad, både vad gäller karaktär och användningstid. Sannolikt har det funnits ugnar med gemensamma drag av båda typerna (Nesholen 2001:96). Vi vet heller inte hur långt fram i tiden byggandet av ugnar pågått. Att okulärt avgöra om röset i en husgrund är rester efter just en rökugn är inte alltid enkelt. Vid finnbosättningen i Grannäs var exempelvis ugnen registrerad i Kulturmiljöregistret som röjningsröse. Ugnsröset i husgrunden vid Östra Kölsjön utgör däremot en tydlig rökugn och förefaller vara en ugn av kappugnskaraktär. Ugnen är dock inte tätad med lera vilket den bör ha varit i ett bostadshus.

Husgrunden finns varken markerad på de två tidigaste geometriska avritningarna från 1600-talets första hälft och år 1725, eller på skattningskartan från 1753. Den är heller inte utsatt på laga skifteskartan från 1830-talet. Det innebär grovt räknat att byggnaden skulle kunna ha varit i bruk i slutet av 1600-talet, andra halvan av 1700-talet eller efter laga skifte som påbörjades 1827.

Två ^{14}C -prover togs från det utrasade kollagret från ugnen. Svaren på proverna är relativt entydiga men inte desto mindre svårtolkade. Eftersom provet utgjordes av gran kan det som tidigare sagts haft en hög ålder redan då det förkolades. Det kan därför tala för en senare datering. Fördelningen av kalibreringskurvorna i provresultaten visar att en datering till sent 1700-/tidigt 1800-tal kan vara möjlig.

Undersökningen berörde endast en liten del av grunden och det är inte helt klarlagt vilken typ av byggnad den utgjort. Förhoppningarna var att kunna bestämma lämningen både vad gäller tidsanvändning och byggnadstyp. Bostadshus från historisk tid brukar ha ett omfattande fyndmaterial som oftast ger en daterande vägledning. Bristen på fynd var påfallande och kan betyda att byggnaden inte fungerat som bostadshus.

Vid undersökningen togs flera makrofossilprov. Analyssvaren visade visserligen förekomst av säd men endast tre kärnor kunde verifieras i proven. Det är svårt att dra några entydiga slutsatser utifrån provsvaren. Förkolnade sädeskärnor bör kunna återfinnas i såväl en ria som en rökstuga. Rökugnarna har primärt fungerat som värmekälla och sannolikt inte använts till matlagning i någon

nämnvärd utsträckning (Wedin 2007:161) med undantag av mat som torkats, stekts eller gräddats i ugnen (Lundblad & Gustafson 2011:28).

Det fanns inga brandlager inom de undersökta schakten och huset förefaller inte ha brunnit. Den ställvis kraftiga stensyllen visar att byggnaden haft trägolv, vilket har förekommit i såväl rökstugor som rior. Husgrunden utgörs av endast ett rum och ger ett städat intryck. Sannolikt har byggnaden monterats ned och flyttats. Var byggnaden kan ha flyttats känner vi inte till. Kanske gjordes det i samband med att Eric Matsson från *Norrgården* gifte sig med Karin Ericsdotter från *Sörgården*. Paret byggde upp *Ersk-Mats* vid slutet av 1770-talet och det är inte osannolikt att byggnader från deras tidigare hemgårdar flyttades till den nyuppförda gården.

Det ska tidigare ha funnits en ria på *Ersk-Mats* som enligt uppgift legat norr om smedjan. Rian var byggd i två våningar och hade en stor ugn i bottenplanet. Den revs efter att gården såldes till Ströms bruk AB i början av 1900-talet. Det är muntliga uppgifter som ännu inte bekräftats av andra källor (Gagge och Olsson 2001:29, 45). I nordvästra delen av gårdsläget finns en husgrund med ett röse efter en rökugn. Om den grunden utgör rester efter rian är ännu inte säkerställt.

Om husgrunden vid Östra Kölsjön på något sätt skulle kunna kopplas till *Ersk-Mats* vet vi i nuläget inte och grundens funktion och datering är fortfarande oviss. ¹⁴C-analyserna från ugnens kollager indikerar en relativt ung datering, och att rökugnen saknar lertätning talar mot att byggnaden fungerat som bostad. Bristen på fynd och husgrundens perifera läge i förhållande till *Norrgården* antyder också att byggnaden kan ha fungerat som ria.

Den undersökta husgrundens koppling till *Norrgården* är ännu inte helt klarlagd. Att gå vidare i de undersökningarna skulle kunna tydliggöra husets funktion och betydelse. En fördjupad studie av *Norrgårdens* historia där även den ekonomiska försörjningen ingår kan ge en tydligare bild. Utmarkens betydelse har varit helt avgörande i den skogsfinnska försörjningsstrategin och är en viktig fråga att jobba vidare med. Skogsfinnarnas skicklighet vad gäller exempelvis smide och järnframställning påpekas från flera håll. Inget talar för att uppgifterna är felaktiga men vi saknar fortfarande kunskap om järnhanteringen i finnmarkerna.

Figur 12. Drönarfoto över den delundersökta husgrunden L2018:1541. Ugnsröset är övermossat och syns till höger i bilden, i direkt anslutning till de två undersökta schakten (spridningstillstånd LM2020/019019).

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens diarienummer: 3129-2019

Länsstyrelsens beslutdatum: 2019-07-03

Länsmuseet Gävleborgs diarienummer: 604/320

Undersökningstid: 9–13 september 2019

Projektledare: Inga Blennå

Personal: Inga Blennå och Frida Löjdström, Länsmuseet Gävleborg samt Fredrik Ekengren, Lunds Universitet

Fastigheter: Kölsjön 2:12

Socken: Hassela

Kommun: Nordanstig

Koordinatsystem: Sweref 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Undersökt area: 10 kvm

Arkeologitimmer i fält: 80 tim

Dokumentationshandlingar: Digitala filer och fotografier förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv.

Fynd: Inga tillvaratagna fynd.

REFERENSER

- Blennå, I. 2018. PM dnr 604/320. Projektet Skogsfinnar i Hassela.
- Blennå, I. 2019. PM dnr 604/320. Arkeologisk delundersökning av husgrund L2018:1541, Kölsjön 2:12, Hassela socken, Nordanstigs kommun.
- Blennå, I. 2012. En rökstuga från 1600-talet i södra Hälsinglands finnmark. I: *Peder Mellander och Museet 1982-2012*. Länsmuseum Gävleborg.
- Gagge, C-M. & Olsson, D. 2001. *Byggnadsminnesutredning: Ersk-Mats, Lindsjön 1:13, Hassela socken, Nordanstigs kommun*. Rapport 2001:1. Kulturmiljöfunktionen Länsstyrelsen Gävleborg.
- Gothe, R. 1989 [1942]. *Hassela-finnarna*. Författarens förlag, Stockholm.
- Gustafson, G. 2005. *Beskrivning eller bakåtskrivning? Något om rökugnar i den skogsfinnska litteraturen*. Uppsats Arkeologi C, Mittuniversitetet.
- Gustafson, G. & Lundell, J. 2008. *Lador, logar och längor – om Hälsingeböndernas uthus*. Förlag Helsingiana, Hälsinglands museum.
- Lundblad, B. & Gustafson, G. 2011. *Värmande och vackert. Eldstäder och tillverkare i Hälsingland och Gästrikland*. Hälsinglands museum.
- Nesholen, B. 2001. Byggnadsskick. I: *Det skogsfinnska kulturarvet*. Red: Wedin, M.
- Tholander, E. 1983. Vackra prov från 1700-talet på verktygssmide i Fågelsjö. I: *Fågelsjö – by i Orsa finnmark*. Red. Heggstad, B. Utgiven av Fågelsjö hembygdsförening.
- Wedin, M. 2007. *Den skogsfinnska kolonisationen i Norrland*. Doktorsavhandlingar ved NTNU 2007:201.
- Welinder, S. 2014. *Skogsfinnska arkeologi. Etnicitet i det materiella*. Finnbygdens förlag, Falun.

Lantmäteristyrelsens arkiv, Gävleborgs län

- V1:2-3 Geometrisk jordebok 1639. Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland. Lantmätare Olof Larsson Tresk.
- V3:178-179 Geometrisk avritning 1640-talets senare del. Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland. Lantmätare Anders Börjesson Gadd.
- V3:182 Geometrisk avritning 1640-tal. Vrångtjärn, Hassela sn, Hälsingland. Lantmätare Anders Börjesson Gadd
- V18-17:1 Geometrisk avritning 1725. Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland. Lantmätare Peter Bessing
- V18-17:2 Avmätning inför skattläggning 1753. Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland. Lantmätare Lars Lindenberg
- V18-17:3 Laga skifte 1926 Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland. Lantmätare Per Henrik Widmark
- V18-17:5 Laga skifte 1884. Landvinningen som uppstod efter sänkningen av Östra och Västra Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland.
- Ekonomiska kartan J133-16G9g58, Kölsjön, 1956
- Ekonomiska kartan J133-16G8h58, Lindsjön, 1956
- Ekonomiska kartan J133-16G9h58, Österås, 1956

Lantmäterimyndighetens arkiv

21-has-8 Hemmansklyvning 1767, Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland

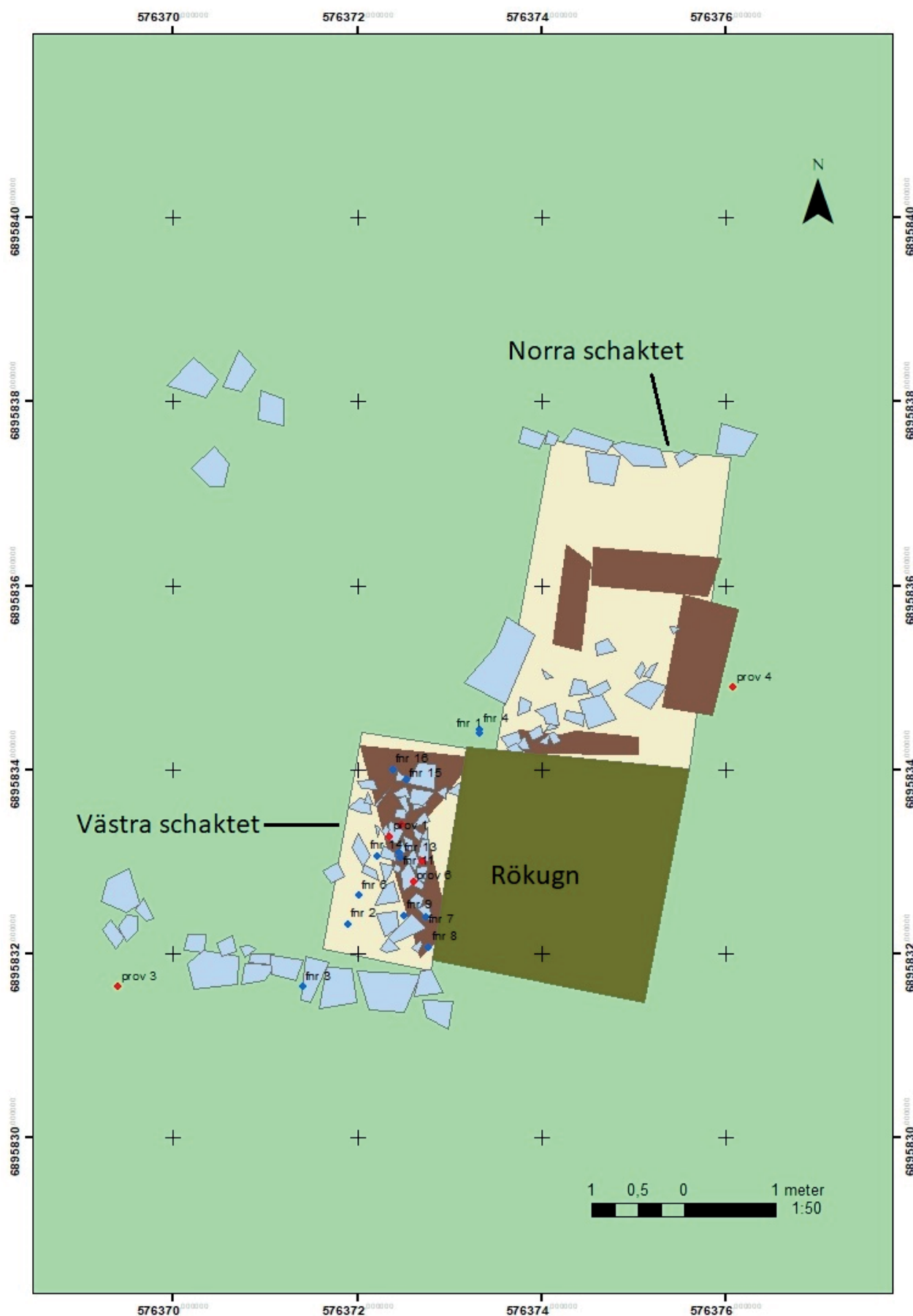
21-has-22 Laga skifte 1831, Kölsjön, Hassela sn, Hälsingland

Riksarkivet

Landskapshandlingar, Boskapslängder Hälsingland 1622

Landskapshandlingar, Boskapslängder, Hälsingland, Bergsjö och Hassela socknar 1635

BILAGA 1. SCHAKTPLAN

På schaktplanen är fynden markerade med blå punkter, prover med röda punkter, stenar är gråa och ytor med trä är brunmarkerade. Schakten är gula och rökugnen är markerad med grönt.

BILAGA 2. FYNDTABELL

Fnr	Sakord	Material	Del	Antal	Vikt (g)
1	Spik	Järn	Hel	1	13
2	Spik	Järn	Hel	1	8
3	Föremål	Järn	Fragment	1	52
4	Spik	Järn	Hel	1	12
5	utgår				
6	Spik	Järn	Hel	1	8
7	Spik	Järn	Hel	1	15
8	Spik	Järn	Hel	1	15
9	Spik	Järn	Hel	1	19
10	Spik	Järn	Hel	1	26
11	Spik	Järn	Hel	1	17
12	utgår				
13	Spik	Järn	Hel	1	8
14	Spik	Järn	Hel	1	9
15	Spik	Järn	Hel	1	16
16	Spik	Järn	Hel	1	21

Tabell 1. Fyndtabell

BILAGA 3. SCHAKTBESKRIVNING

Schakt	Längd (m)	Bredd (m)	Riktning	Djup (m)	Beskrivning
Norra	3,5	2	NNÖ-SSV	0,2–0,3	Mörk humus-blandad jord. Stenar och förmultnat trä.
Västra	2,5	1	NNÖ-SSV	0,2–0,3	Mörk humus-blandad jord. Utrasad sten, kol, sot och tegel. Förmultnat trä.

Tabell 2. Schaktbeskrivning

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@physics.uu.se

Uppsala 2019-06-13

Inga Blennå
Länsmuseet Gävleborg
Box 746
801 28 GÄVLE

Resultat av ^{14}C datering av träkol från Nordanstigs kommun, Hassela socken, Gävleborgs län, Hälsingland. (p 2276)

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehållet förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO_2 -gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

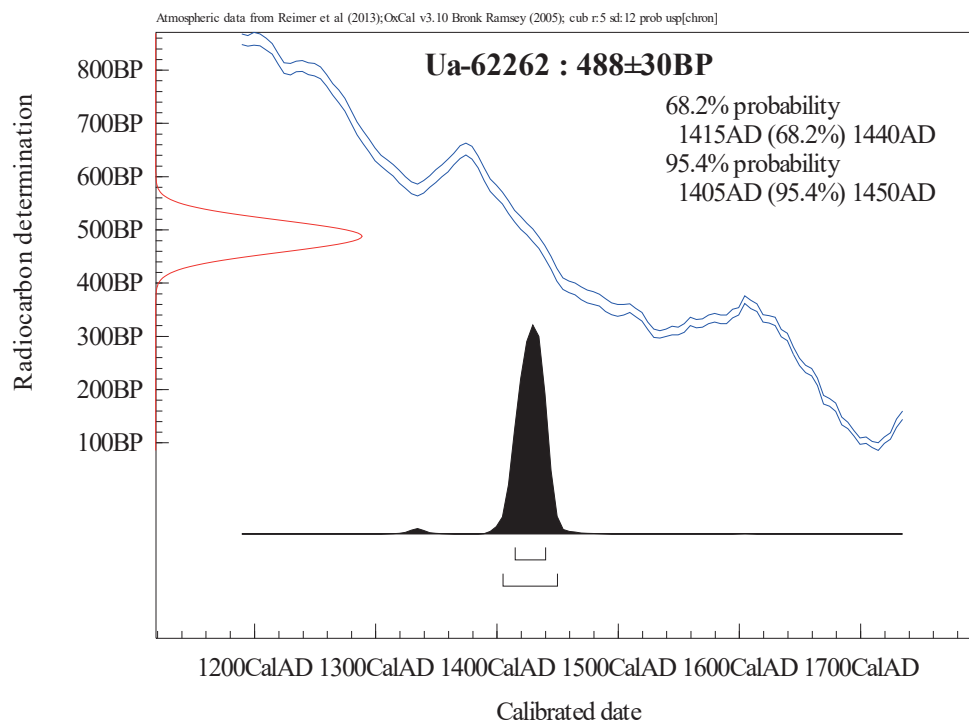
RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ V-PDB}$	^{14}C age BP
Ua-62262	L2019:369, slagg från höjden	-25,2	488 ± 30

Provet L2019:369, slagg vid sjön var av för dålig kvalitet och kunde ej dateras.

Med vänlig hälsning

Karl Håkansson / Lars Beckel

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Kol-14 gruppen

Besöksadress:
Ångström Laboratory
Lägerhyddsvägen 1

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 3124

Telefax:
018 – 55 5736

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
radiocarbon@physics.uu.se

Uppsala 2020-03-30

Inga Blennå
Länsmuseet Gävleborg
Box 746
801 28 GÄVLE

Resultat av ^{14}C datering av träkol från Hassela socken, Hälsingland, Gävleborgs län. (p 2740)

Förbehandling av träkol:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (10 h, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (10 h, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehållet förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO_2 -gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

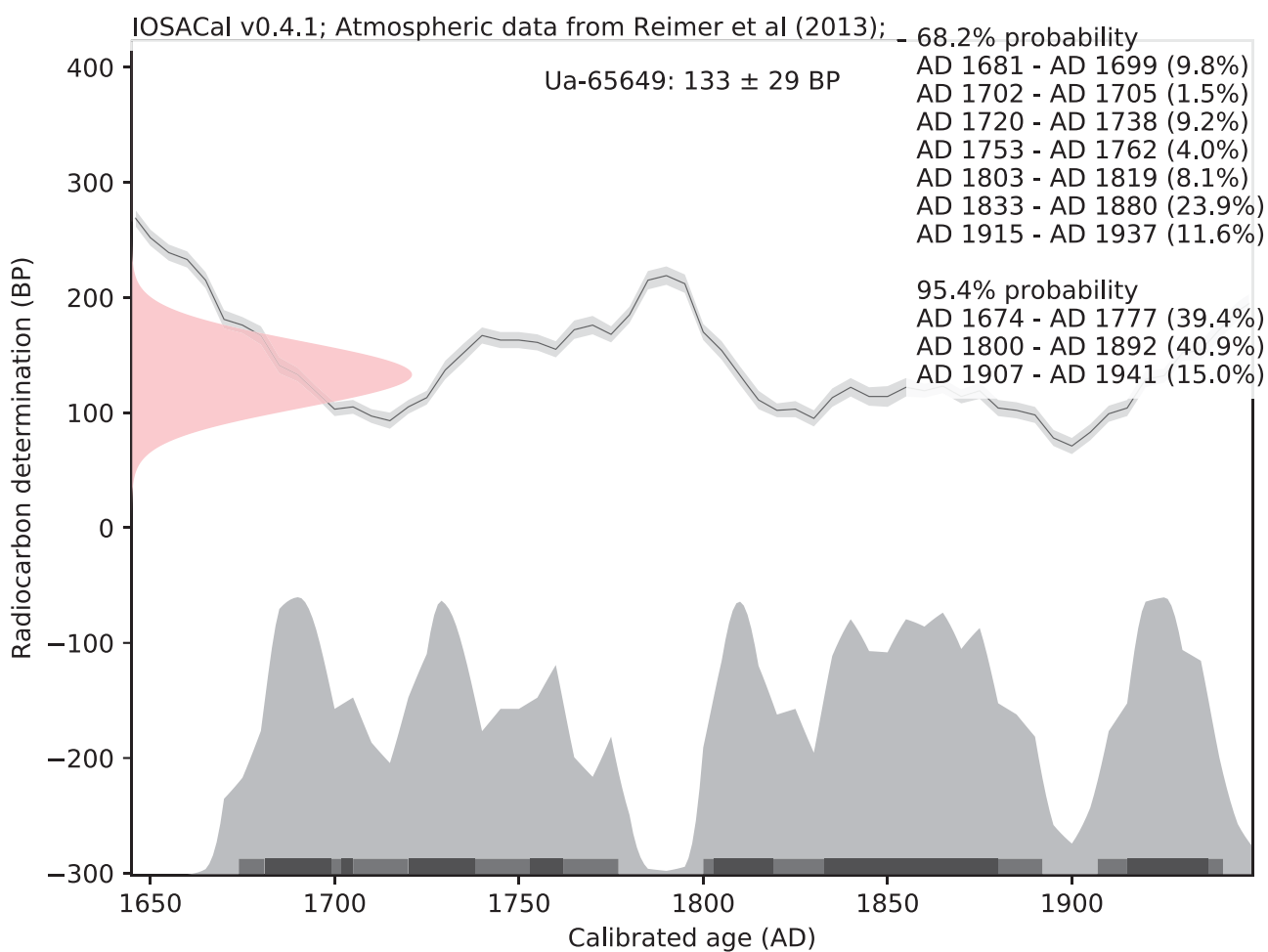
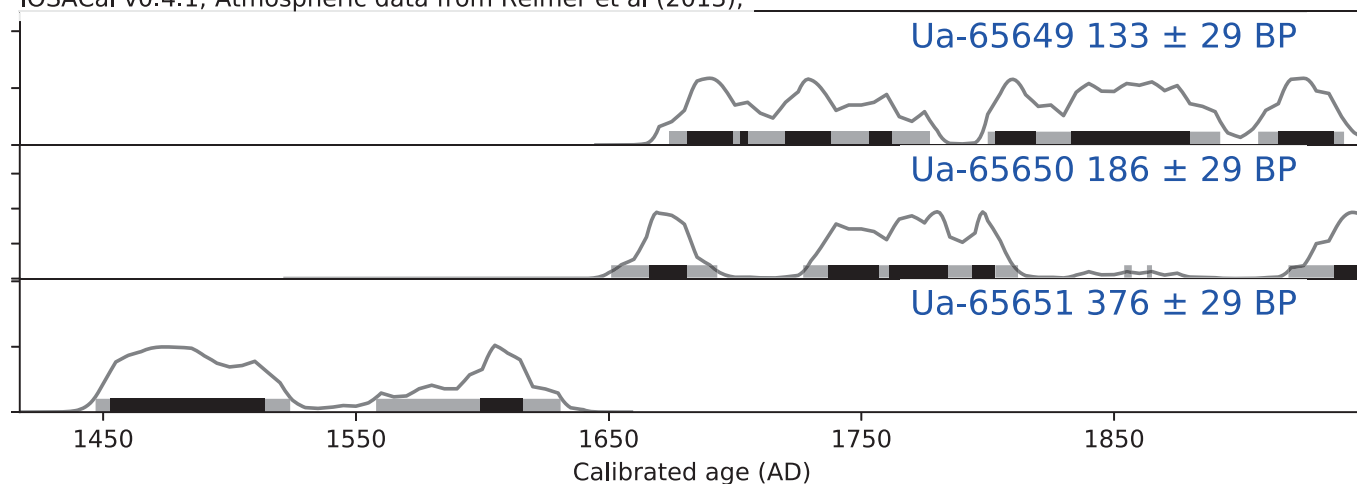
Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ V-PDB}$	^{14}C age BP
Ua-65649	L2018:1541 prov 5	-25,8	133 ± 29
Ua-65650	L2018:1541 Prov 6	-24,9	186 ± 29
Ua-65651	L2019:369, slagg från höjden 2	-23,3	376 ± 29

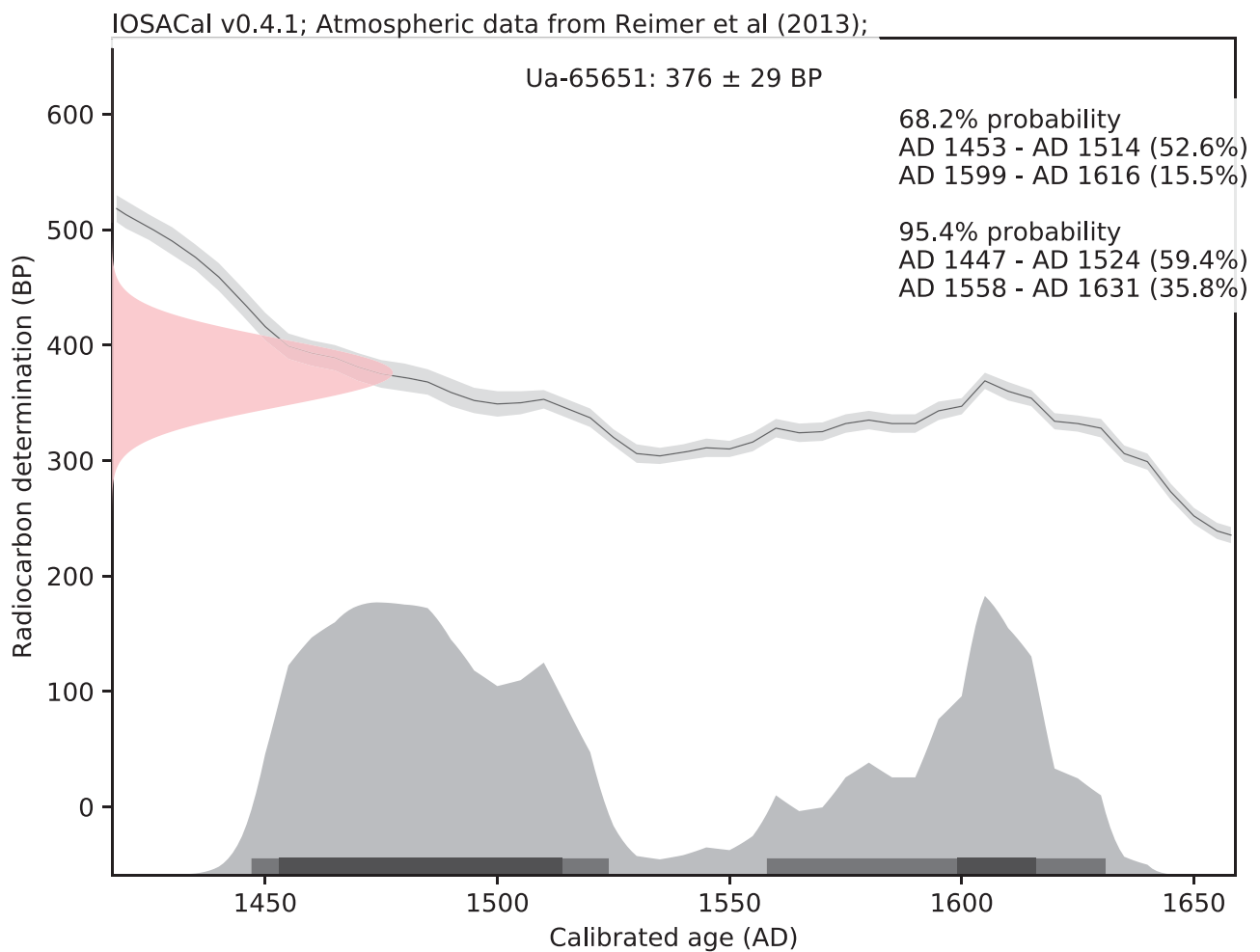
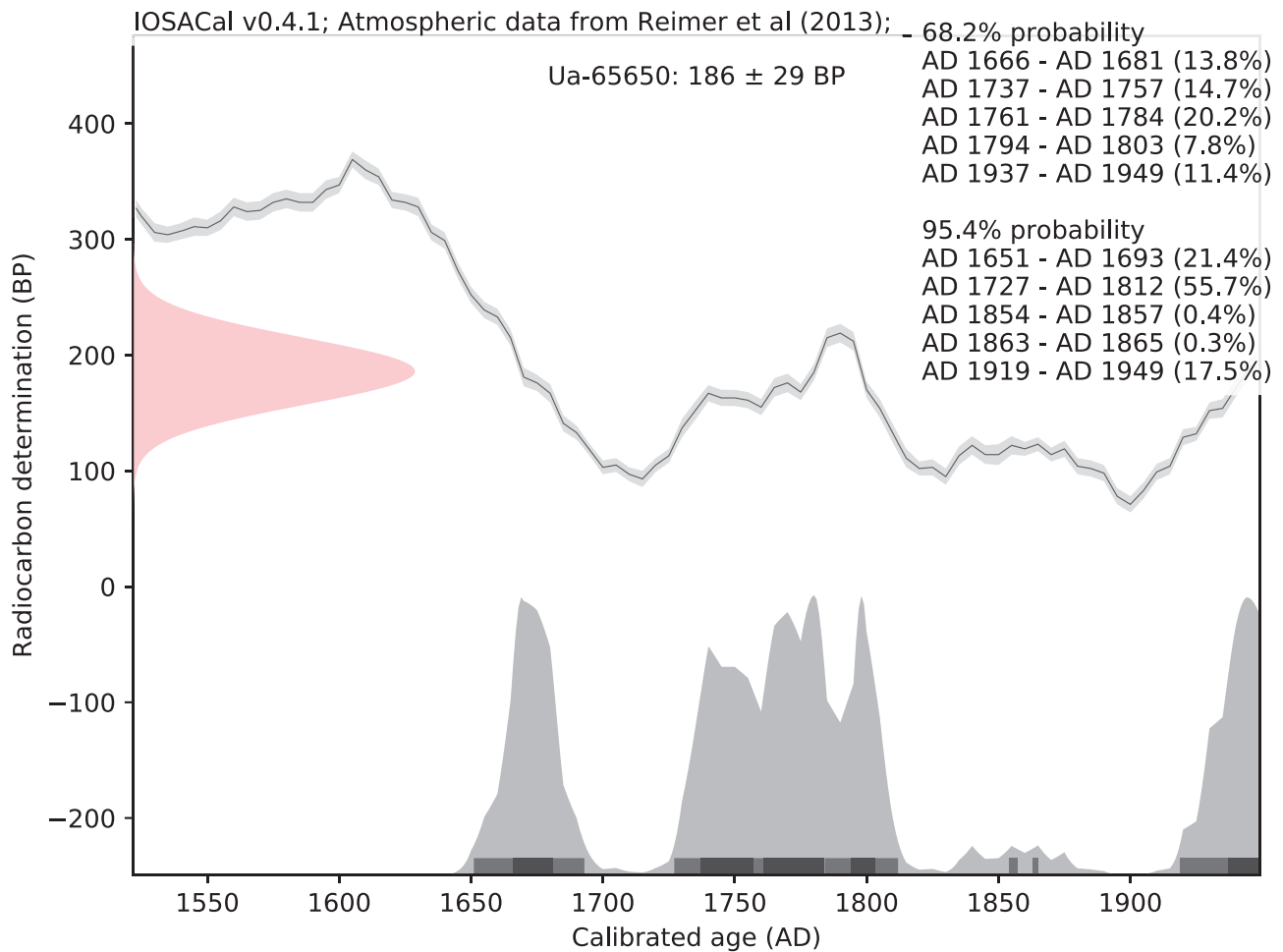
Med vänliga hälsningar

Karl Håkansson / Melanie Mucke

Kalibreringskurvor

IOSACal v0.4.1; Atmospheric data from Reimer et al (2013);

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 20007

**Vedartsanalyser på material från Hälsingland,
Hassela sn. L2018:1541.**

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 20007

2020-01-24

Vedartsanalyser på material från Hälsingland, Hassela sn. L2018:1541.

Uppdragsgivare: Inga Blennå/Länsmuseet Gävleborg

Arbetet omfattar två kolprover från en husgrund från historisk tid. Proverna är tagna i ett lager i ett rökugnsröse.

Båda proverna innehåller kol av gran. Gran kan ge hög egenålder vilket får tas hänsyn till vid bedömning av dateringresultaten.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
	5	Lager i ugn	0,3g	0,1g 4 bitar	Gran 4 bitar	Gran 22mg	
	6	Lager i ugn	2,3g	1,7g 30 bitar	Gran 30 bitar	Gran 24mg	

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

670 20 GLAVA

Tfn: 070 34 00 645

E-post: vedlab@telia.com

www.vedlab.se

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Gran	<i>Picea abies</i>	350 år	Trivs på näringsrika jordar. Tål beskuggning bra och konkurrerar därför lätt ut andra arter	Lätt och lös men ganska seg ved. Ofta rakvuxen. Ganska motståndskraftig mot röta. Stolpar golvbrädor störrar lieskaft, korgar	Bark till taktäckning. Granbarr till kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomi 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färska vedprover.

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 19020

**Vedartsanalyser på material från Hälsingland,
Hassela sn, Vrångtjärn.**

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 19020

2019-03-06

Vedartsanalyser på material från Hälsingland, Hassela sn, Vrångtjärn.

Uppdragsgivare: Inga Blennå/Länsmuseet Gävleborg

Arbetet omfattar två kolprov tagna i slagg från en järnframställningsplats i norra Hälsingland. Båda proverna innehåller förkolnad gran. Gran kan orsaka hög egenålder vilket får tas med vid bedömning av dateringsresultaten.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
		Slagg vid sjön	0,3g	0,2g 5 bitar	Gran 5 bitar	Gran 49mg	
		Slagg från höjden	0,6g	0,1g 3 bitar	Gran 3 bitar	Gran 47mg	

Erik Danielsson/VEDLAB
Kattås
670 20 GLAVA
Tfn: 070 34 00 645
E-post: vedlab@telia.com
www.vedlab.se

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Gran	<i>Picea abies</i>	350 år	Trivs på näringsrika jordar. Tål beskuggning bra och konkurrerar därför lätt ut andra arter	Lätt och lös men ganska seg ved. Ofta rakvuxen. Ganska motståndskraftig mot röta. Stolpar golvbrädor störrar lieskaft, korgar	Bark till taktäckning. Granbarr till kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomi 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färskas vedprover.

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 20008

**Vedartsanalyser på material från Hälsingland,
Hassela sn. L2019:369.**

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 20008

2020-01-24

Vedartsanalyser på material från Hälsingland, Hassela sn. L2019:369.

Uppdragsgivare: Inga Blennå/Länsmuseet Gävleborg

Arbetet omfattar ett kolprov från en husgrund från historisk tid. Provet är taget i slagg från en järnframställningsplats.

Provet innehåller kol av gran. Gran kan ge hög egenålder vilket får tas hänsyn till vid bedömning av dateringresultaten.

Analysresultat

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
2		Slagg Hög 2	2,5g	<0,1g 5 bitar	Gran 5 bitar	Gran 15mg	

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

670 20 GLAVA

Tfn: 070 34 00 645

E-post: vedlab@telia.com

www.vedlab.se

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Gran	<i>Picea abies</i>	350 år	Trivs på näringsrika jordar. Tål beskuggning bra och konkurrerar därför lätt ut andra arter	Lätt och lös men ganska seg ved. Ofta rakvuxen. Ganska motståndskraftig mot röta. Stolpar golvbrädor störrar lieskaft, korgar	Bark till taktäckning. Granbarr till kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomi 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färska vedprover.

Makroskopisk analys av jordprover från Hassela sn, Hälsingland.

Teknisk rapport

Jens Heimdahl & Anna Plikk Arkeologerna SHMM 2020-05-11

Bakgrund och syfte

Under en arkeologisk delundersökning av en husgrund med rökugn i Hassela socken, Hälsingland, under hösten 2019 (L2018:1541), togs 4 prover för analys av makroskopiskt innehåll med fokus på växtrester. Lämningen var fyndfattig och inget daterbart material påträffades. Arbetshypotesen är att det inte rör sig om ett bostadshus, men samtidigt verkar ugnen vara av en sådan typ som är typiska för bostadshus. Det finns inga tecken på att byggnaden förstörts genom brand. Målsättningen med analysen var att söka svar på makrofossilt innehåll i anläggningarna och därmed bidra till tolkningen och förståelsen av anläggningarna.

Metod och källkritik

Provtagning genomfördes av arkeologerna under utgrävningen. Inkomna till laboratoriet floterades proverna enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986) och därefter våtsiktades proverna i siktare med minsta maskstorlek om 0,25 mm. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7-100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (främst Jacomet 2006 och Cappers m.fl. 2012) samt referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, smältor, ben mm har eftersökts och kvantifierats.

Samtliga prover innehöll rikligt med förna i form av levande rottrådar, och det är tydligt att den provtagna jorden utgör en del av aktiva biologiska horisonter där material av mindre fraktioner kontinuerligt har omlagrats till nutid. Den oförkolnade fröbanken kan innehålla spår av en äldre fröbank (i synnerhet om dessa fröer är motståndskraftiga mot nedbrytning), men då åldern inte kan säkerställas i detta fall har endast det förkolnade materialet analyserats och räknats som samtida med och tillhöriga den arkeologiska lämningen.

Analysresultat

I tabellen nedan har en del av materialet (det som inte är förkolnade fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala 1–3 prickar, där 1 prick innebär förekomst av enstaka (ca 1-5 st) fragment i hela provet. 2 prickar innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamlingar som görs. 3 prickar innebär att materialet är så vanligt att de kan sägas vara ett av de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar. För att underlätta tolkningen har de olika växtarterna grovt grupperats i kategorierna ängsvegetation, ogräs och odlade växter.

Hassela sn, Hälsingland			A		2018:1541			
			Prov nr		1	2	3	4
			Kontext		Inuti husgrund		Utanför husgrund	
			Volym/l		0,7	0,6	0,7	0,4
Förkolnade vedartade växter			Träkol	••	••	••	••	
			Barr	•	••	•	••	
			Delvis förkolnat barr	•	•			
			Delvis förkolnad ved				•	
Förkolnade örtartade växter			Rotfragment	•	••	•	•	
			Örtfragment	•	•		•	
			Mossfragment	•	••			
Övrigt			Glasad mineralsmälta			•		
			Träflis	••	•	•	••	
			Rottrådar	•••	•••	•••	••	
Förkolnade fröer/frukter mm								
Äng	Gräs (ospec.)	Poaceae spp	1					
Ogräs	Bläror	Silene sp	1	2				
	Våtarv	Stellaria media		1				
Odlat	Sädeskorn (ospec.) fragm	Cerealia indet	2					
	Råg fragm	Secale cereale	1					
	Oidentifierade	Problematica		1	2			

Diskussion

Proverna insamlade innanför husgrunden (1 och 2) innehåller förkolnat frömaterial i form av sädeskärnor, bl.a. råg, samt ogräs och en del ängsväxter. Ogräsen har möjligen samma tafonomi som säden, d.v.s. de utgör spår av åkerogräs. Fynden visar att man lagat mat i ugnen och att rummet i huset använts som kök. Detta öppnar för möjligheten att det trots allt ändå rör sig om ett bostadshus, men detta är inte säkert.

Utanför huset påträffades en glasad mineralsmälta som visar att någon form av högtemperaturverksamhet förekommit på platsen. I hantverkshyttor, smedjor och liknande verkstäder där med hårdar är det vanligt att även finna spår av matlagning. Hårdar i verkstadsmiljöer har alltså normalt utnyttjats även för matlagning.

I provet från huset (i synnerhet prov 2) påträffades också gott om förkolnade rottrådarna och mossor. Om huset skulle ha eldhärjats skulle detta material kunna förklaras genom att ett instörtat torvtak och mossisolerade väggar legat och pyrt efter det att byggnaden kollapsat. I detta fall förefaller dock inte byggnaden ha förstörts genom brand och tilkomstsättet för detta material är oklart. Möjligen utgör materialet spår av torvor som använts för att bygga upp härden, och att dessa förkolnats i samband med bruket av denna.

Träkol och granbarr är vanligt i nästan alla prover, både inuti husgrunden och utanför. Möjligen är detta material spår av senare aktiviteter på platsen, kanske röjning.

Referenser

- Cappers, R. T. J., Bekker, R. M. & Jans, J. E. A., 2012: *Digital Seed Atlas of the Netherlands*, (2nd edition). Groningen Institute of Archaeology. Groningen
- Jacomet, S., 2006: *Identification of cereal remains from archaeological sites*. 2nd edition. IPAS Basel University. Basel
- Wasylukowa, K., 1986: Analysis of fossil fruits and seeds. I Berglund, B. E. (ed.): *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*. John Wiley & Sons Ltd. 571-590

